

‘Een zaak van landsbelang’ Nederlandse postcensuur in de Eerste Wereldoorlog

John Dehé
Fons Simons

2014

© Nederlandse Vereniging van Poststukken- en Poststempelverzamelaars

Zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaargemaakt, in welke vorm of op welke wijze dan ook. Evenmin is verveelvoudiging en/of verspreiding van het geheel of enig onderdeel via internet of welke andere digitale techniek ook, toegestaan.

Posthistorische Studie 31, redactie M. Brekelmans, P. Miesyerus en J.F.G. Spijkerman

Uitgegeven door de Nederlandse Vereniging van Poststukken- en Poststempelverzamelaars,
Postbus 1065, 6801 BB, Arnhem

ISBN/EAN: 978-90-71650-37-6

Afbeelding omslag:

Brief van een naar Amsterdam uitgeweken Belg naar een officier in de 6^e Belgische legerdivisie, 11 september 1914.

De reeds van een Belgische zegel voorziene envelop werd in Amsterdam opnieuw gefrankeerd volgens het voorkeurstarief naar België (10 cent) en daar gepost.

Op 12 september aankomst te Antwerpen, waar het Belgische Leger zich had teruggetrokken.

Tussen 12 en 18 september trachtte de Belgische veldpost de geadresseerde tevergeefs te bereiken: 'disparu', 'retour office neerlandais' in rode inkt.

Op 18 september gestempeld door het veldpostkantoor van de 6e divisie, teruggezonden naar Nederland, via Maastricht 20 september. Terug in Amsterdam 22 september 1914.

De terugzending naar Amsterdam verliep via Maastricht, omdat Nederlandse censuur in september 1914 alleen nog in Maastricht plaatsvond. Na controle werd de brief gesloten met een zeer zeldzame censuurstrook: wit, met in rood 'Militaire Censuur'. Zie ook afbeelding 3.4.

Deze uitgave is tot stand gekomen met financiële bijdragen van:

de Stichting Filatelie

de Stichting Jan Hintzen Publicatiefonds

 stichting
jan hintzen
publicatiefonds

Reacties, nieuwe vondsten en commentaar: johndehe@gmail.com

Basisontwerp omslag: Koninklijke Van Gorcum BV, Assen

Opmaak: J.F.G. Spijkerman

Druk- en bindwerk: ZieZo! Grafische Oplossingen, Herveld

Het Jan Hintzen Publicatiefonds bevordert uitgaven over de historie van Vlissingen, de posthistorie in het algemeen en luchtposthistorie in het bijzonder. Het fonds is ontstaan uit de opbrengst van de posthistorische collecties van Jan Hintzen te Vlissingen.

Inhoudsopgave

Inleiding	7
1 Neutraal, in staat van beleg	9
2 Ontregeld postverkeer en buitenlandse censuur	11
2.1 Algemeen	11
2.2 Duitsland	12
2.3 België	13
- Ad 1 - Onbezet België	13
- Ad 2 - De 'etappegebieden'	14
- Ad 3 - Het Generaal-Gouvernement	15
2.4 Belgische censuur in Engeland	17
2.5 Engeland	18
2.6 Frankrijk	22
3 Invoering van postcensuur in Nederland – een chronologische reconstructie	24
3.1 'Een zeer kiesche zaak'	24
3.2 Zoeken naar een vorm	27
- Instructie	28
3.3 Aanvang censuur	29
4 De dagelijkse praktijk	31
4.1 Het werk op de censurbureaus	31
- Strafbare zaken	33
- Samenwerking?	33
4.2 Zwarte lijsten	34
- Ontwijken van censuur	35
- Rekbare regels	35
4.3 Reacties op de censuur	37
- Een kritisch tegengeluid	38
4.4 Fouten tegen de regels	40
4.5 Vreemde talen	42
4.6 Prentbriefkaarten	44
4.7 Controle op controle	46
- Gewijzigde stroken?	48
- Extra zorgvuldigheid: aangetekende post	49
5 De censurbureaus in het gezagsgebied van de commandant Veldleger	51
5.1 De periode tot oktober 1917	52
I Limburg/X ^e gem. Brigade	
Censurbureaus Nijmegen, Venlo, Roermond, Sittard, Maastricht en Heerlen	52
- Nijmegen (E1)	52
- Venlo (E2)	55
- Roermond (E3)	56
- Sittard (E4)	57
- Maastricht (E5)	58

- Heerlen	60
II Gezagsgebied 3 ^e divisie	
Censurbureaus Bergen op Zoom, Roosendaal, Breda	61
- Bergen op Zoom (B1)	61
- Roosendaal (B2 en B3)	62
- Nieuwe opzet buitenlandse post per 1 oktober 1915	63
- Breda (B4)	65
III Gezagsgebied 4 ^e divisie	
Censurbureaus Baarle-Nassau, Tilburg, Eindhoven, Weert, Valkenswaard, 's-Hertogenbosch	65
- Baarle-Nassau (D1)	66
- Tilburg (D2)	67
- Eindhoven (D3)	67
- Weert (D4)	68
- Valkenswaard (D5)	69
- 's-Hertogenbosch (D6)	69
5.2 Nieuwe regeling gezagsgebied commandant Veldleger: 8 oktober 1917	69
- De nieuwe instructie	70
- Venlo	73
- Maastricht	73
- Roosendaal	73
- Tilburg	75
- Nijmegen	75
5.3 Evaluatie	76
6 Censuur in andere gezagsgebieden	77
6.1 Gezagsgebied commandant in Zeeland / territoriale bevelhebber in Zeeland	77
- Opheffing Vlissingen	81
- Einde censuur in Zeeland	82
6.2 Gezagsgebied territoriale bevelhebber Friesland, enz.	83
6.3 Gezagsgebied territoriale bevelhebber Overijssel, enz.	85
- Zevenaar (O1)	85
- Censuur in Rotterdam?	86
- Aalten (O2)	86
- Zwolle (O3)	86
- Arnhem (O4)	87
- (O5): onbekend	87
- Enschede (O6)	87
- Oldenzaal (O6)	87
- De Duitse keizer	87
- Deviezenjacht	89
6.4 Stelling Den Helder, Stelling van Amsterdam	92
- Stelling Den Helder	92
- Stelling van Amsterdam	93
6.5 Diversen	95
7 Censuur in de interneringsdepots	96
I 1 - Amersfoort / Kamp bij Zeist	96
- Speciale acties	98
I 2 - Harderwijk	100
I 3 - Oldebroek	102
I 4 - Nunspeet: censuur in het vluchtoord	104
I 5 - Gaasterland	108
I 6 - Urk	109
I 7 - Wierickerschans	111

18 - Bergen	113
19 - Groningen	115
- Kampen	116
8 Het ontduiken van censuur door brievensmokkel	118
8.1 Passeurs	118
8.2 Optreden militair gezag in Zeeland	121
8.3 De Belgisch-Nederlandse postdienst van Kuyk	123
- Armentaks	124
- Beperkingen, einde	125
8.4 Een nieuwe vorm van samenwerking	125
- Nederlandse bezwaren	128
9 Inventarisatie van censuurstempels en stroken	129
Toelichting bij het overzicht	129
9.1 Het stempel 'Censuur gepasseerd'	130
9.2 Het stempel Militaire Censuur	132
9.3 De stempels van de censuurbureaus	134
- Bergen op Zoom (B1)	134
- Roosendaal-postkantoor (B2)	134
- Roosendaal – Brabant I (vanaf oktober 1917)	135
- Breda (B4)	136
- Baarle-Nassau (D1)	137
- Tilburg (D2)	137
- Eindhoven (D3)	137
- Weert (D4)	138
- Valkenswaard (D5)	138
- Den Bosch (D6)	138
- Nijmegen (E1)	138
- Venlo (E2)	139
- Roermond (E3)	139
- Sittard (E4)	141
- Maastricht (E5)	141
- Delfzijl (F9)	143
- Zevenaar (O1)	143
- Arnhem (O4)	143
- Censuur in Zeeland	144
- Vlissingen	145
9.4 Censuurstempels gebruikt in de interneringsdepots	150
- Amersfoort/Zeist (I1)	150
- Harderwijk (I2)	152
- Oldebroek (I3)	154
- Nunspeet (I4)	155
- Rijs/ Gaasterland (I5)	155
- Urk (I6)	156
- Wierickerschans (I7)	157
- Bergen/Alkmaar (I8)	157
- Groningen (I9)	158
9.5 De censuurstroken	158
- De stroken van Maastricht	158
- Algemene stroken: Geopend door de militaire autoriteit	161
- Commandant van het Bijzonder Internerings-Bureau in Vlissingen	163
- Censuurstrook Terschelling	164
- Censuurstrook Roermond	164

- Controlestroken	165
- Controlestrook Stelling van Amsterdam	165
- Controlestrook Zevenaar	165
- Stroken gebruikt door de censuurbureaus van de interneringsdepots	166
- Amersfoort/Zeist	166
- Harderwijk	168
- Bergen	169
Bijlage: Waarom de censor de mails opent	171
Belangrijke archivalia en publicaties	174
1 Geraadpleegde archiefstukken	174
2 Geraadpleegde literatuur	175
3 Verzamelingen	176
Noten	177
Trefwoordenlijst op belangrijke plaatsen en begrippen	183

Inleiding

De Eerste Wereldoorlog mag zich in Nederland in een groeiende belangstelling verheugen. Nederland was neutraal en de oorlog meestal ver weg, maar het besef groeit dat we hier met een zeer belangrijke periode in onze vaderlandse geschiedenis te maken hebben.

Ook posthistorisch zijn de jaren van 'de Grote Oorlog' zeker interessant. Grote hoeveelheden vluchtelingen en geïnterneerde militairen zorgden voor een nieuwe dimensie in het berichtenverkeer. We kregen te maken met een groeiend aantal gevallen van portvrijdom voor militairen en burgerlijke instellingen, commissies en verenigingen. De postverbindingen met het buitenland waren problematisch, veel post kwam retour. Post kon op last het militair gezag aan censuur worden onderworpen.

In 1915 verscheen - bij uitgeverij Meulenhoff - *De Oorlog*, geschreven door H.P. Geerke en G.A. Brands. Het is een prima leesbaar boekwerk, met mooie foto's en kopieën van officiële documenten. Toch hebben de auteurs, zo kort na het uitbreken van de oorlog, zelf wat twijfels: 'Van dezen wereldoorlog een gedocumenteerde geschiedenis te schrijven, gegrond op feiten, voor welke waarheid absoluut kan worden ingestaan, is vooralsnog nog niet mogelijk.' Over de postcensuur schrijven ze:

Dat de post van en naar het buitenland, door het gebrekkig verkeer, zeer veel te wensen overliet, is verklaarbaar. Gedurende de maand Augustus werd sporadisch een brief of drukwerk uit het buitenland ontvangen. Niet alléén het verkeer is hieraan schuld. In het buitenland werd streng de censuur toegepast, vooral in Duitschland en Engeland zag men scherp toe op alle correspondentie die over de grenzen ging. (...) Het briefgeheim was fictief, dat laat zich denken. In ons land zelf bleef alles bij het oude, slechts was de post wat minder geregeld, doch spoedig herstelde zich dit weder, al bleven ook enkele bezorgingen eenigszins beperkt.¹

Censuur werd door de Nederlandse overheid beschouwd als een zaak van landsbelang en was daarmee in eerste instantie een militaire aangelegenheid. De militaire autoriteiten wensten de censuur zo onopvallend mogelijk te laten verlopen. Dat is kennelijk deels gelukt, maar er waren toch ook heel wat Nederlanders die moesten constateren dat hun telefoongesprekken afgeluisterd werden, hun post en telegrammen gelezen.

Over de Nederlandse postcensuur tijdens de Eerste Wereldoorlog is relatief weinig bekend. Er is een moeilijk hanteerbare lijst van Van Doorn met een overzicht van stempels en stroken en een artikel in *De Postzak van Voskuil en Ten Geuzendam*.²

Voor ons onderzoek hebben wij ervoor gekozen te beginnen bij de basis: de archiefstukken die in het Nationaal Archief in Den Haag bewaard worden en de poststukken die in verschillende verzamelingen bijeengebracht zijn. De hoofdstukindeling op de vorige pagina's geeft een beeld van de zaken die aan de orde komen. Het volgende hoofdstuk kan gezien worden als een catalogus die de lijst van Van Doorn overbodig moet maken, maar daar wel naar verwijst.

Het zal duidelijk zijn dat een overzicht van censuurstempels, hoe uitgebreid ook, nooit volledig kan zijn. We beseffen dat er nieuwe vondsten zullen komen en dat de gebruiksdata bijgesteld zullen worden. We nodigen iedereen uit zijn bevindingen met ons te delen.

John Dehé
Fons Simons

